

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАЧАЛНА И ПРЕДУЧИЛИЩНА ПЕДАГОГИКА
КАТЕДРА „ПРЕДУЧИЛИЩНА И МЕДИЙНА ПЕДАГОГИКА“

Диана Здравкова Андонова

**ТРАДИЦИИ И СТЕРЕОТИПИ ПРИ ФОРМИРАНЕ ОСНОВИТЕ НА
НАЦИОНАЛНИЯ ХАРАКТЕР В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ**

(Сравнителен анализ на семейните модели на възпитание в България и
Германия)

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“
по професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика)

Научен ръководител: Проф. д-р Божидар Ангелов

София

2016

Дисертационният труд на тема „Традиции и стереотипи при формиране основите на националния характер в предучилищна възраст (Сравнителен анализ на семейните модели на възпитание в България и Германия)“ е обсъден и насочен за публична защита от катедра „Предучилищна и медийна педагогика“, ФНПП, СУ „Св. Кл. Охридски“.

Дисертационният труд е с обем 288 страници, от които 282 страници основен текст и 6 страници приложения. Съдържа 10 фигури, 34 таблици, 3 графики и 20 диаграми. Библиографията включва 300 литературни източници, от които 85 на български език, 13 на руски език, 143 на английски език, 31 на немски език и 28 интернет-ресурса.

Трудът е структуриран в увод, изложение в четири глави, заключение, изводи и препоръки и библиография.

Съдържание

1. АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	4
2. ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	4
3. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	6
3.1. ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	6
3.2. ГЛАВА ВТОРА. ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ И ОРГАНИЗАЦИОННИ ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	24
3.3. ГЛАВА ТРЕТА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО	30
3.4. ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	33
4. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ	36
4.1. ИЗВОДИ.....	36
4.2. ПРЕПОРЪКИ.....	38
5. ПРИНОСИ.....	39
6. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОКТОРАНТА.....	40

1. АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основен приоритет на една нация е осигуряването на условия за формиране на образователни компетенции на подрастващите и превръщането им в здрави, работоспособни, интелигентни и пълноценни индивиди. В условията на интензивните глобализационни процеси в европейското социокултурно и икономическо пространство възниква остра необходимост за преразглеждане, анализиране и осмисляне на традициите, стереотипите и социокултурните модели на възпитание, които са ключов момент в изграждането на личностните и националните особености на новите поколения. Периодите на бърза промяна в средата оказват значително влияние върху детското развитие. Някои традиции и практики в отглеждането на децата с културна и научна стойност се губят, а други, смятани за девиантни, придобиват важна роля в адаптационните процеси към новите условия. В периода на ранното и предучилищното детство се полагат основите на личността. Развитие на индивида е детерминирано от условията на средата, основните социализиращи фактори и взаимодействието му с тях. Съвкупността от личностни характеристики, преобладаващи в една нация и различните архетипове формират особеностите на националния характер. Възпитанието и социализацията на личността се разглеждат в контекста на конкретната социална действителност на днешния свят. Възпитателните модели и практики се базират на културно-обусловените очаквания за „идеалното дете“.

Терминът „национален характер“ се използва за обозначаване на устойчиви личностни характеристики и уникални стилове на живот, които са типични за населението на конкретни национални държави. Поведението може да се разглежда като мотивирано от основните (доминиращите) психологически механизми, характерни за даден народ. Изследователите в областта на взаимодействието между културата и личността обръщат специално внимание на социализацията на детето в семейството.

Процесите на осъзнаване и идентифициране на националните различия има дълга история на европейския континент. При наблюдение на вариациите на човешко поведение културните и социални антрополози разглеждат различните езикови конструкции; модели на когнитивно възприятие, които определят социалната среда; моделите на причинно-следствената връзка и логика; схемите на вземане на решения в рамките на социалната група; моделите на вътрешно мотивирана или принудителна отговорност и др.

2. ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Целта на настоящата дисертация е да анализира влиянието на културните особености на нацията и основните черти на българския национален характер върху възпитателните модели в семейната и образователната среда в периода на предучилищното детство.

Обект на изследването е влиянието на националните и културните особености върху семейните възпитателни модели.

Предмет на изследването са моделите на възпитание и културните особености на нацията. Формулирани са следните хипотези:

Хипотеза: Предполага се, че характерните културни особености и специфични черти на националния характер влияят върху възпитателните модели в семейството и родителските стилове.

Подхипотези:

Подхипотеза 1: Предполага се, че преобладаващите родителски стилове и родителско поведение у нас са продиктувани от характерните културни особености и специфични черти на националния ни характер.

Подхипотеза 2: Предполага се, че в България, като колективистична държава с висока властова дистанция и висок индекс на избягване на несигурността (по теорията на Хеерт Хофстеде) преобладават в голяма степен елементи от традиционно-патриархалното възпитание, характеризиращи се с висока степен на контрол, някои от които често нямат положително възпитателно въздействие върху съвременното дете.

Подхипотеза 3: Предполага се, че прилагането на модел за адаптация при прехода от семейна в институционална образователна среда, базиран на предимствата на Берлинския модел за адаптация, приспособен към условията в нашите предучилищни заведения, би имал положителен ефект върху психо-социалното развитие на децата.

За постигане целта на дисертационното изследване и доказване на хипотезата и подхипотезите е необходимо реализирането на следните **задачи**:

1. Да се направи теоретично проучване на български и чуждестранни научни източници, свързани с: възпитателните модели и стилове и влиянието на културните особености; националните и културни особености на българската нация; измерения и изследвания на межкултурните различия; ключови моменти в социализацията и формирането на личността в периода на ранното и предучилищното детство.
2. Да се установи влиянието на семейните възпитателни модели и родителските стилове върху основни психологически параметри на личността, стилове на привързаност, психологическа саморегулация, самодетерминация, стремеж към постижения.
3. Да се установят културните особености на нацията, оказващи въздействие върху възпитателните модели чрез традициите и стереотипите на поведение.
4. Да се установят преобладаващите родителските стилове у нас, като се разработи въпросник за родители; да се установи зависимост между родителските стилове и демографските показатели.
5. Да се диференцират различните стереотипи на семейно възпитание у нас.
6. Да се установят закономерности при възпитанието, повлияни от националните и културни особености чрез сравнителен анализ на семейните модели на възпитание в България и Германия.
7. Да се установи как процеса на социализация при преход от семейна в институционална среда влияе върху психо-социалното развитие на децата в контекста на културните измерения и как е повлиян от националните особености. За целта се използва сравнителен анализ на моделите за адаптация при преход от семейна в образователна среда в България и Германия в системата на предучилищното образование и анализ на нормативната база, регулираща дейността на предучилищните институции.
8. Да се установят различия в културните особености, чрез анализ на някои специфични езиковите структури: често употребявани от родителите фрази в българския и немския език; поговорки и пословици.

3. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

3.1. ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В първа глава на дисертационния труд се анализират възгледи на чуждестранни и български автори в областта на: влиянието на средата върху детското развитие; особеностите на националния характер, измеренията на културата, възпитателните модели и родителските стилове.

В *параграф 1.* се изследва **влиянието на средата върху развитието на индивида според Теорията на екологичните системи.** Теорията на екологичните системи на Юри Бронфенбренер (Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design.* Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 0-674-22457-4) разглежда детското развитие в контекста на пет системи:

- **Микросистема** – непосредствената среда: семейство, детска градина/училище, съседни, връстници
- **Мезосистема** – взаимовръзките между компонентите на непосредствената среда: семейството и детска градина; семейство и връстници; семейство и съседни;
- **Екзосистема** – връзките между външна обкръжаваща среда и индивида, която засяга развитието на детето индиректно. Например работното място на родителите може да рефлектира върху взаимоотношенията им с детето.
- **Макросистема** – обхваща културния контекст, държавата, в която индивидът расте: развити или развиващи се държави, социално-икономически статут, национална икономика, политическа култура, субкултура. Обхваща културните ценности, обичаите, законите (Berk, L.E. (2000). *Child Development* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon. 23-38). Ефектът на тази система върху микросистемата е значителен и се извършва чрез взаимодействието ѝ с всички останали слоеве. С макросистемата се свързват широко разпространените вярвания за отглеждането и възпитанието на децата в дадената култура и нация, с които родителите се съобразяват. Макросистемата се отразява на способността на родителите да функционират в различните системи, включително и на микросистемата. **Настоящият дисертационен труд разглежда именно влиянието на макросистемата върху микросистемата, в която се развива детето в предчилищна възраст.**
- **Хроносистема** – свързва се с временните промени в детското развитие, които произвеждат нови условия, стимулиращи развитието. Хроносистемата отчита динамиката на постоянно променящата се среда.

Децата са повлияни от културата чрез вярванията, традициите и обичаите, които техните родители приемат от структури в мезосистемата и екосистемата. Чрез тези структури се предават културните ценности от едно поколение на друго. Те детерминират възпитателните идеали и цели. Културно обусловените нагласи и вярвания имат съществено влияние върху всички системи на Бронфенбренер.

Параграф 1.1. разглежда емоционалното развитие на детето в микросистемата; **1.2.** – когнитивното развитие на детето в микросистемата и мезосистемата; **1.3.** – поведенческото развитие на детето; **1.4.** – влиянието на обществото върху детското развитие; и **1.5.** – глобалното въздействие върху макросистемата.

Параграф 2. анализира традициите, стереотипите и националния характер като понятия. **2.1. Дефиниране и съдържателен характер на понятието традиция в контекста на възпитанието**

Традициите във възпитанието представят основните методи за отглеждане на децата от раждането им. Те включват типичните за дадена общност или нация похвати и методи при отглеждането и възпитаването на бебетата и децата от елементарните всекидневни дейности и навици до построяване на система от възгледи и мисловни процеси. *Чрез традициите се предават през поколенията начините на обучение на подрастващите.* Повечето традиции възникват в отговор на нуждите на променящата се среда и култура.

Традицията е начин за предаване на знания, навици, вярвания и нагласи. Те играят роля при формирането на миогледа и поведението.

Традиционното възпитание като контрапункт на модерното се характеризира с висока степен на контрол от страна на родителите. Поставя се акцент върху съобразяване със семейството и общността (характерно за колективистичните народи), спазване на традициите, нормите на поведение и ценностите в рамките на социума. Поради трудните условия на живот в миналото и големия брой деца в семейството разбиранията на традиционното възпитание относно нуждите на детето се ограничава в осигуряването на храна, вода, подслон, чисти дрехи, достъп до образование и медицинска помощ, подкрепа от семейството.

Параграф 2.2. Дефиниране и съдържателен характер на понятието стереотип в контекста на възпитанието

Разгледани са различни подходи при дефиниране на понятието „стереотип“. Според основоположника на термина Уоутър Липман (Lippman, W., Public Opinion, New York, Harcourt, Brace and Co, 1922), стереотипът е „форма на възприятие“, която „предхожда дейността на разума“ и придава „определен характер на данните от сетивата, преди да достигнат до интелекта“. В психологически смисъл „стереотип“ означава „**Система от навици, която мотивира еднаквото поведение при еднакви обстоятелства.**“ Стереотипът създава **селективно възприятие**, т.е. човек преживява избирателно само някои от процесите и събитията в обществото, пречупени през културния миоглед. **Процесът на ментално категоризиране е несъзнателен (автоматичен) процес.**

Стереотипите представляват некритично и **пасивно познание на социалната реалност** и са част от споделяните конструкти в дадена култура: **идеи, ценности, обичаи, начини за разбиране на различни аспекти от живота, начини за общуване и т.н.**“ (Ганева, З., Развитие на етнически стереотипи през детска възраст, Валдекс, С., 2009, с.31).

В параметрите на **семеината система** централно място заемат „**стереотипите на взаимодействие**“. Те играят важна роля като елемент на семеината комуникация. Това са често повтарящи се съобщения и взаимодействия в семеината система. Стереотипите на взаимодействие обхващат вербалните и невербалните начини на общуване. Някои типове стереотипни взаимодействия се определят като патогенни (Ruesch, J., Bateson, G., Communication: The Social Matrix of Psychiatry. W.W. Norton & Company, 2009 reprint. First published 1951) и са характерни за дисхармоничните семеини системи.

В **Параграф 2.3.** се прави подробно изследване върху **понятието национален характер.**

Националният характер се формира като резултат от корелацията между характерните за даден народ исторически, демографски, политически, културни, териториални, религиозни и езикови особености. Направен е подробен анализ на чуждестранни и български автори, изследвали народопсихологията и националния характер.

Маргарет Мийд (Mead, M., (1953) National character. In: Tax S (ed.) Appraisal Anthropology Today. University of Chicago Press, Chicago, p. 642-667.) е една от най-яроствните защитници на теорията за националния характер. Тя дефинира три основни подхода в областта, първият от които анализира **връзката между социалното научаване и усвояването на опит от децата, в рамките на една нация или култура, и по-нататъшните характеристики, срещани в поведението на възрастните индивиди в рамките на същото общество.** Фокусът на изследването на този подход е **формирацията на опит в периода на детството.**

Вилхем Вунд (Wundt, W., Elements of folk psychology: outlines of a psychological history of the development of mankind, 1916) въвежда понятието „**моделна личност**” – **личност, която се среща най-често в определено общество или култура и е формирана въз основа на културната база на дадено време.**

Народопсихологията изследва връзката между характера и поведението на даден индивид и връзката му с поведението и характера на целия народ. Тя анализира членовете на една общност, в рамките на дадена нация като индивиди със **сходни психологически и поведенчески характеристики**, продукт на средата. Разглеждат се възгледите на видни български народопсихолози, сред които Антон Страшимиров (Страшимиров, А., Нашият народ, С., 1993), Иван Хаджийски (Хаджийски, И., Бит и душевност на нашия народ - том 1, Изток – Запад, С., 2002), Тодор Панов (Панов, Т., Психология на българския народ, С., 1914), Минчо Драганов (Драганов, М., Българино, бди. Изрезки за българския национален характер, Институт по социология – БАН, 2003), Марко Семов (Семов, М., Избрани съчинения Т.1: Българска народопсихология, Размисли върху това какви сме били и какви сме днес. С., Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 2009).

Националният характер е **сбор от основните архетипове сред хората от даден народ.** Той е съвкупност от специфични отличителни черти, нагласи, ценности, модели на поведение и всички психични особености, характерни за хората, принадлежащи към дадена нация. Различните народи притежават общи качества, националният характер разглежда особеностите, отличителните черти и специфичните проявления на индивидите, принадлежащи към една нация.

Изследванията върху националния характер се търсят в две главни посоки:

- наличието на **обща черта на човешките колективи** и различните условия на тяхната житейска и историческа реализация;
- тезата, че всяка нация и етническа група притежава специфични особености и качества, които обикновено се означават с понятието „**психически облик на нацията**“ или „**национална психика**“. Те включват и **националните черти на темперамента, настроеността, привичките, психологическата страна на националните традиции и обичаи, етническите стереотипи** (Христов, И., Българският национален характер 19-20 век: Еволюция и трансформации, Изток-Запад, 2014).

Общите черти на българския национален характер, обобщени от българските народопсихолози са: **краен индивидуализъм (като стремеж към свобода и независимост, роден от традиционното възпитание), антибългаризъм, подозрителност, предпазливост, амбивалентност, търпение, семейственост, завист, толерантност към чужденците, страх от поемане на рискове, бягане от отговорност, нежелание да се подчинява, неинституционалност, ненавист към властта, но и стремеж към нея.**

Народопсихологията използва сравнението като основен метод, тъй като смята за невъзможно да се формулират качествата на един народ без съпоставянето им с качествата на друг народ.

Националният характер се свързва с националната култура, тъй като тя е съвкупност от ценности, убеждения и норми, възприемани от болшинството жители на определена страна. **Параграф 2.4.** разглежда **културата като ключово понятие във възпитанието и социализацията на децата от предучилищна възраст.**

Културата детерминира поведението на индивида, придобито от взаимодействието му със средата. Поведенческите и емоционални реакции на индивида зависят от социално приемливите за възрастта културни норми. **В предучилищна възраст се полагат основите на особеностите на социално приемливото поведение за една култура.**

Културните особености и традиции детерминират изискванията за придобитите в детска възраст умения и качества по отношение на: грижата за себе си, социалните взаимоотношения, саморегулацията, академичния прогрес, поведението в детската градина и постиженията.

Изследователите (Betancourt, H., & Lopez, S. R. (1993). The study of culture, ethnicity, and race in American psychology. *American Psychologist*, 48, 629-637.) предполагат, че културата влияе върху **моделите на комуникация, изразяването на чувства, поведението, нормите и семейните роли** (Pedersen, P. B. (1991). Multiculturalism as a generic approach to counseling. *Journal of Counseling and Development*, 70, 6-12.); (Solomon, A. (1992). Clinical diagnosis among diverse populations: A multicultural perspective. *Families in Society*, 73, 371-377.) или **в контекста на теорията за привързаността – културата въздейства върху „работните модели“ за себе си и другите** (Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment.* New York: Basic Books).

Културата осъществява възпроизводство на различните видове дейности по исторически зададени основания — схеми, алгоритми, кодове, матрици, канони, парадигми, еталони, **стереотипи, норми и традиции.** Тези основания, предавани от поколение на поколение и предопределящи съдържанието и характера на дейността и съзнанието правят възможно „интерпретирането на културата като транслатор на дейността и акумулатор на исторически опит. В същото време културата е открита система: в нея се възпроизвеждат предмети, идеи, привычки, оценки и пр., но и се създават нови, променят се, унищожават се...“ (Иванов, И. Диференциална педагогика, Юни експрес, Ш., 2002, с. 38).

Културата постоянно еволюира. Тази концепция, развита от Д. Морган, Х. Спенсър и Е. Тейлър е сред първите подходи за изучаване на културата. Културата е „едновременно средство и за съхраняване и за прилагане, и за усъвършенстване, а в случай

на необходимост – и за изменение“ (Бояджиева, Н., Митева, П., „Гняв и агресивно поведение при децата“, 2008, с.122) на социалния опит. Всяка култура претърпява промени в хода на историческото и социално развитие. Различни култури могат да влизат в различни съчетания, да заимстват една от друга (Проданов, В., Диалог и конфликти на културата, В: Диалог и култура, XIII лятна научна среща, Варна, 2005).

Разгледани са релевантните със социокултурната обстановка в България типове културно взаимодействие: **асимиляция, културен синтез, хегемония, пастиш, диалог, културни войни, културни революции и културни бунтове**. Като най-обща форма на културно възпроизводство в съвременния свят се посочва **“инкултурацията”** (от англ. *enculturation*) - “придобиване на опит (една част съзнателно и друга - несъзнателно), чрез който старшото поколение приканва, стимулира и заставя по-младото поколение да приеме традиционните начини на мислене и поведение.“ (Проданов, В., 2005). Родителите и учителите са най-важните носители на „интеркултурацията“.

Социокултурният процес се характеризира с множественост на съществуващите култури и **„разнообразието на ценностните скали**, свързани с начина на мислене, стандартите за живот, нормите на поведение, характера на изкуството, даже у народи, живеещи в едни и същи географски условия или в съседство. В съвременни условия става определена **унификация на поведението**, свързана с развитието на технологиите, но не и на културите, където се забелязва обратното движение - в етнически план различията дори се засилват (ренесанс на етническите култури).“ (Иванов, И., 2002).

Параграф 2.4.2. разглежда влиянието на културата върху стремежа към постижения според възгледите на Дейвид Маклеланд (MacClelland, D., Human Motivation, 1987), Макс Вебер (Вебер, М., Протестантската етика и духът на капитализма, 2004) и Херг Хофстеде (Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations, 2003).

В **параграф 2.4.3.** е разглеждана връзката на настоящето изследване с **етнопедагогиката като наука за културните особености на нацията във възпитанието**.

В съвременните условия на глобалното социокултурно пространство мултикултурното образование и културната идентичност заемат ключово място във възпитанието. **Етнопедагогиката**, наука между образователната антропология и педагогиката на културата, се променя и адаптира към новите предизвикателства и тенденции в контекста на интеграционните процеси в Европа. Тя разглежда **промяната на традиционните ценности под влияние на глобализацията, регионалното и интеркултурно образование, ролята на семейството в предаването и запазването на традициите**.

В **параграф 3.** е извършено подробно разглеждане на българска и световна научна литература относно **моделите на семейно възпитание в контекста на културните особености на нацията**.

Моделите на възпитание в рамките на една култура детерминират общоприетите възпитателни норми. Те включват утвърдените във времето стилове в отглеждането на децата и очакванията за полагащите грижи от страна на родителите, отговарящи на нуждите на детето в първите месеци и години от живота му. Моделите на възпитание и

отглеждане се дефинират от изпълнението на необходимите условия за оцеляване на потомството и осигуряване на развитието, както на детето, така и на социалната група и култура. Възпитателните модели варират в периодиката на детското развитие.

Теорията за социалните репрезентации (Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In R. M. Farr and S. Moscovici (Eds.), Social representations. Cambridge: Cambridge University Press.) изследва влиянието на социалните и културните фактори, които определят стила на мислене на индивидите. Чрез нея се обяснява влиянието на културната среда върху възпитателните модели. Социалните репрезентации обясняват начините на обмен на мисли, понятия и знание между индивиди и цели групи хора чрез взаимодействие и комуникация. Теорията за социалните репрезентации анализира когнитивната и символна природа на социално споделяните и възпроизвеждащи се в процеса на ежедневната комуникация знания и разбираня.

Възпитателните модели и взаимоотношенията с детето се моделират от икономическите и културни ресурси на родителите – образование, социокултурно равнище и представите за социализацията на детето. Те определят нивото на автономия и авторегулация, предоставени на детето и методите и техниките за влияние, мотивация и контрол. Социалният статус на семейството детерминира и социалната идентичност на детето, семейните роли на родителите, нивото на кохезия на семейството и професионалните проекции – “реактивна” детерминанта на социализацията.

Разглеждат се **концептуални модели на семейно възпитание:**

- ⇒ Концепция за бидименсионалните психо-социални модели - Типология на Ролинс и Томас, Маккоби, Пуртиос и Десме; Баумринд и Рьошли; Шефер; Вери. Анализът обхваща различни възпитателни модели и съответните възпитателни резултати у децата.
- ⇒ Концепция за структурните модели - Според изследванията на привържениците на тази теория (Кон, Бронфенбренер, Хес, Гекас, Най, Кук-Гъмперц, Баумринд, Бернщайн, Хендерсън, Келерхалс, Валенте) съществува разделение в поставените възпителни цели на родителите от буржоазна среда и родителите от по-нисшите класи (от работнически и селски произход). Анализират се възгледите на Н. Бернщайн, Ж. Лотрей и Т. Фуркен
- ⇒ Концепция за интеракционистките модели – Бронфенбренер и Левис развиват тезата за **реципрочност и двупосочност на отношенията при систематичната социализация**. Семейството е разглеждано като система от диадични взаимоотношения, като всяко от тях влияе на останалите.

В параграф 3.2. се анализират **моделите на възпитание и родителски стилове**

Моделите на възпитание в семейството, възпитателните стилове и моделите на родителско поведение, съществено влияят върху формирането на личността на детето.

Моделите на възпитание се прилагат не само в семейството, а и от **педагозите** и са детерминирани от специфичните културни и религиозни особености на конкретната държава. Разгледана е доминиращата концепция на Д. Н. Исаев и В.Е. Каган (Исаев Д. Н., Каган В. Е., Психогигиена пола у детей.- Л.: Медицина, 1986), според която са обособени три основни модела на възпитание:

- **Рестриктивен (ограничаващ)** – стремеж чрез възпитание да се контролира напълно социализацията на детето. Моделът е традиционен и хронологично се появява пръв. **Характерен е за страни** с доминираща католическа, **източно-православна**, ислямска или будистка култура, в това число и **България**. (Иванов, И., Семейна педагогика, Аксиос, 1998, с.90).
- **Пермисивен (разрешаващ)** – популярен е в Северна Европа, смята се за характерен за протестантски страни в това число и Германия. Този модел се явява контрапоз на класическия рестриктивен модел.
- **Медиален (медианен, срединен)** – характерен е за следвоенните поколения в развитите страни от Европа и Америка. Основаващ се „на идеологически плурализъм, позволяващ диалог, уважаващ възгледите на детето и на възрастните. Има достатъчно основание да се счита, че той е перспективен за България.“

Родителското поведение се разглежда в операционализирана био-психо-социална рамка. Категорията **родителски стил** е психологически конструкт, обхващащ общоприетите стратегии, използвани от родителите в отглеждането на децата, който отчита влиянието на индивидуалните и социалните фактори и тяхното взаимодействие, както и динамиката на развитието им във времето. (Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior, *Child Development*, 37(4), 887-907.) Родителските стилове обозначават модели на родителско поведение.

Структурата на родителските стилове описва вариантите на **родителско поведение в опитите за контрол и социализация на децата**. (Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow*, San Francisco: Jossey-Bass. p. 349-378). Според Н. Дарлинг и Л. Стейбърг родителските стилове са „конфигурация от отношения към детето, комуникирани към него, създаващи емоционалния климат, в който се изразява родителското поведение“ (Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, 487-496. doi:10.1037/0033-2909.113.3.487, p. 493).

Подробно се разглежда концепцията на Д. Баумринд, която категоризира четири типа родителско поведение: **либерален (отстъпчиви)**, **авторитарен**, **авторитетен** и **безучастен** определени според степента на родителски изисквания (от англ. *demandingness*) и отстъпчивост (от англ. *responsiveness* или *supportiveness*-подкрепа, съдействие; *warmth*-топлота) (Baumrind, D. 1991. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of early adolescence*, 11(1)).

- **Авторитарните родители** са силно взискателни и ръководещи, но не са отзивчиви. Те „изискват подчинение, свързано със статута си и очакват нарежданията им да се спазват без обяснения“ (Baumrind, D. 1991. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of early adolescence*, 11(1)). Авторитарните родители могат да бъдат разделени на два типа: неавторитарно-ръководещи, които са командващи, но не натрапчиви или автократични в използването на власт; и авторитарно-ръководещи, които са силно натрапчиви и намесващи се. Поради ниската степен на отзивчивост авторитарните родители са студени, дистанцирани и отхвърлящи. Високата степен на взискателност се изразява чрез стремеж за

упражняване на контрол. Неподчинението от страна на детето се санкционира чрез използване на сила и физическо превъзходство, физически наказания, в някои случаи дори се стига до психически и физически тормоз – критика, заплахи, насилие. Аргументите за изискванията на авторитарния родител се изчерпват с фразата „защото аз ти казвам“. Децата нямат право на мнение и решенията, които ги касаят се вземат от родителя, като той вярва, че неговата преценка е единствената правилна. Авторитарният родител не приема идеите на детето, освен, ако не съвпадат с неговите собствени виждания.

- **Авторитетните родители** са изикващи, но и отстъпчиви. Те наблюдават и предават ясни стандарти за поведението на децата си. Те са настоятелни, но не натрапчиви и ограничаващи. Техните дисциплинарни методи са подкрепящи, а не наказателни. Авторитетните родители искат децата им да бъдат настоятелни, но и социално-отговорни и саморегулирани, но и отзивчиви.
- **Либералните (отстъпчиви/отзивчиви/разрешаващи) родители** са „по-отстъпчиви, отколкото вискателни. Те са нетрадиционни и снизходителни, не изискват зряло поведение“ от страна на детето, „позволяват значителна саморегулация и избягват конфронтация.“ Осигуряват небрежна и непоследователна обратна връзка и изискват малко от детето (Feldman, R. S. (2008) Development across the life span (5th ed.). Upper SaddleRiver, NJ: Prentice Hall.).
- **Безучастните (отхвърлящи/пренебрежителни) родители** са невискателни и неотзивчиви. В екстремни случаи, този родителски стил може да обхване и двата вида родители: отхвърлящо-пренебрегващи или пренебрегващи родители, въпреки че повечето родители от този тип попадат в рамките на нормалното (Baumrind, D. 1991. The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. Journal of early adolescence, 11(1)).

Тъй като родителският стил е типология, а не линейна комбинация от отзивчивостта и вискателност, всеки родителски стил е различен и по-обширен от сбора на съставните му части (Baumrind, D. 1991.)

Освен „чисти“ стилове на родителство, се наблюдават и „смесени“ стилове. Смесеният родителски стил варира в зависимост от връзката му с променливите отзивчивост и вискателност.

Наблюдава се доминиране на „смесените“ родителски стилове над „чистите“ (Тоткова, З., Бакрачева, М., Възприемани смесени родителски стилове, В: XIII Международна научна конференция Приложна психология и социална практика, ВСУ „Черноризец Храбър“, УИ 2014), Съществуват различия във възприемането на родителските стилове на двамата родители (възприет стил на майката и възприет стил на бащата) и общ възприет родителски стил.

Разгледана е позицията на Р. Пенев (Пенев, Р., Теория и технология на семейното възпитание, Втора част, Веда-Словена-ЖГ, 2013), който извежда и дефинира моделите и разновидностите на родителско поведение от гледна точка на ориентацията на родителите, практиката на семейното възпитание и влиянието им върху децата. Те определят **степената на социална адаптивност на децата към света на възрастните.** Изведени са

Майчински родителски стил, Бащински родителски стил и Общ стил на родителство (стилът на двамата родители) в зависимост от **поведението на родителите при общуване с децата** (методи на възпитание, описващи родителските функции) и **поведение на децата в семейството и детската градина.**

Важен показател при дефинирането на родителските стилове е степента на **личностна автономия**, която се осигурява на детето.

Възпитателните резултати върху развитието на детето, в зависимост от родителския стил в литературата се разглеждат като последици от влиянието на „чистия“ родителски стил, но в голяма степен **родителските стилове са от смесен вид**. Баумринд посочва няколко домейна на влияние върху индивида: **социални компетенции, академични постижения, психологическо развитие и проблемно поведение**. Родителската отзивчивост детерминира социалните компетенции и психологическото функциониране на индивида, а родителската вискателност се асоциира с инструменталната компетентност и контрола над поведението, както и на академичните постижения и отклоненията (Darling, N., Parenting Style and Its Correlates.. ERIC Digest. ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education Champaign IL).

Всеки родителски стил води до различни последици за когнитивното и социално развитие на детето. Важна предпоставка за успешна социализация на детето е израстването в спокойна и подкрепяща среда, както и преживяването на сигурна и стабилна връзка с родителите.

Описани са възпитателните резултати на всеки родителски стил по четири параметъра: **академични постижения, представа за себе си, емоции и социални умения.**

Моделите на семейно възпитание в рамките на една нация варират според психологическите характеристики на родителите, в това число индивидуалните особености на личността, как е протекло тяхното детство и условията, в които живеят. Стилотовете на родителско поведение оказват влияние върху поведението на индивида не само в детството, а и в зряла възраст и се определят в голяма степен от начина, по който човек е възпитан от своите родители.

В **параграф 3.2.1.** се разглежда **Теорията за самодетерминацията** (Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2008). Facilitating optimal motivation and psychological well-being across life's domains. Canadian Psychology, 49, 14–23. doi:10.1037/0708-5591.49.1.14.) **в контекста на родителските стилове.**

Причината за негативните последици за детето от контролиращото родителско поведение се дължи на това, че родителят нарушава основните психологически нужди на личността, концептуализирани чрез **Теорията за самодетерминацията**. Тя е една от представителните теории за човешката мотивация и саморегулация. Теорията за самодетерминацията очертава три основни потребности (компоненти), които са вродени при всички човешки същества и са необходими за правилното развитие и функциониране. Първата и най-важна потребност е **нуждата от автономия**, или чувството, че сме свободни да направим личен избор. Вторият компонент е **нуждата от компетентност** или

чувство за увереност в собствените си способности и постижения. Третата потребност е **нуждата от свързаност**, чувството, че сме част от грижовни взаимоотношения. Когато тези базови психологически нужди са задоволени индивидът може да изпита пълноценно задоволство от живота (Meyer, B., Enstrom, M. K., Harstveit, M., Bowles, D. P., & Beevers, C. G. (2007). Happiness and despair on the catwalk: Need satisfaction, well-being, and personality adjustment among fashion models. *The Journal of Positive Psychology*, 2, 2–17.) и за отитане на ниски нива на депресия (Wei, M., Philip, A. S., Shaffer, A., Young, S. K., & Zakalik, R. A. (2005). Adult attachment, shame, depression, and loneliness: The mediation role of basic psychological needs satisfaction. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 591–601.). Според Теорията за самодетерминацията удовлетворението на вродените психологически потребности е необходимо за психологическото развитие и растеж, и за цялостното благополучие на личността.

Разгледани са и **възпитателните модели в процеса на педагогическо взаимодействие в детската градина в параграф 3.3.**

Моделите на възпитание се прилагат, както в семейството, така и в предучилищните институции. В процеса на педагогическо взаимодействие индивидуалните особености на личността на педагога, неговият темперамент и възпитателен стил диктуват взаимоотношенията дете-учител.

Авторитарните учители: държат на дисциплината; поставят строги правила, чието неспазване се санкционира; не позволяват индивидуални прояви; имат традиционен подход и ниска степен на топлота и отзивчивост; проявяват студено и враждебно отношение.

Авторитетните учители: съчетават контрол и дисциплина с топлота и отзивчивост; успяват да заинтригуват вниманието на детската група, така че да създадат дисциплина чрез вътрешна мотивация; използват поощрения.

Либералните учители: изпитват трудности в опитите си за създаване на дисциплина; разчитат на топли, приятелски взаимоотношения с децата. Този модел е по-трудно приложим в нашите условия, поради големия брой деца в групите и изискванията за реализация на педагогически ситуации.

И. Иванов (Иванов, И., Педагогическата власт на учителя, Аксиос, Ш., 1995) извежда типовете педагогическа власт като прави педагогическа интерпретация на класификационна схема на видовете власт от Дж. Френч и Б. Рейвън (French, J. R. P., Jr. A formal theory of social power. *Psychol. Rev.*, 1956, 63, 181–194.). Моделите на възпитание на педагога могат да бъде категоризиран чрез видовете власт:

- **Наградна власт** – свързва се с поощрение чрез възнаграждение. В предучилищна възраст е основен подход за мотивация. Свързва се с либералния стил.
- **Принуждаваща власт** – нарушенията и неподчинението се наказват. Учителят следи строго за спазването на дисциплината. Свързва се с авторитарния стил.
- **Легитимна власт** – децата са длъжни да изпълняват нарежданията на учителя. Ръководната роля на учителя е негово право и задължение. Свързва се с авторитарния стил.

- **Референтна власт** – базирана е на близки отношения на равенство и разбирателство. Учителят се стреми да бъде пример за подражание. Опитва се да събуди интереса им. Свързва се с либералния и авторитетния стил.
- **Експертна власт** – базира се върху компетентността на учителя. В предучилищна възраст този вид власт има по-различно тълкуване, тъй като неговото експертно мнение е необходимо не само в процеса на обучение, а и при извършването на ежедневните дейности, самообслужване, игра.

Параграф 4. Културни различия между България и Германия като основополагащ фактор за различията в моделите на възпитание.

4.1. Измерване на межкултурните различия между България и Германия според теорията на Хеерт Хофстеде

Холандският социален психолог, социолог и културолог професор Хеерт Хофстеде (Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations, 2003) разбира културата като „колективно програмиране на съзнанието“, „колективно програмирано съзнание, което обособява една човешка общност от друга” (Hofstede G., Culture’s Consequences: International Differences in Work Related Values, Beverly Hills, CA: Sage, 1980.) или „софтуер на ума“. Неговите изследвания показват **влиянieto на националната културна среда върху поведението**. В периода на детството личността в голяма степен се формира под влиянието на семейната и социалната среда. Тогава детето „попива“ специфичните „елементи на културата.“ Хофстеде предлага една от най-прецизните системи за измеренията на културата. Той извършва огромна изследователска работа – факторен анализ на 116 000 анкети, съдържащи ценностните ориентации на сътрудници на корпорация IBM в повече от 50 страни по света.

Теорията на Хофстеде постоянно се развива и днес измеренията на културата, показващи ценностните ориентации, в теорията на Хофстеде са шест (Hofstede, G., The Cultural Relativity of the Quality of Life Concept, Academy of Management Review, 1984). За целите на настоящия труд се разглеждат само релевантните с изследването.

1. Индивидуализъм срещу колективизъм

Колективистични култури	Индивидуалистични култури
Разширени семейства и групи: даващи подкрепа, изискващи в замяна вярност.	Нуклеарни семейства, без интензивни отношения с рода и роднините.
Грижа за своите, по-често има безразличие към Другите, “външните”.	Грижа за всички, готовност да се помогне и на човек извън групата.
Който не спазва правилата на общността, ще бъде отлъчен от нея.	Всеки е свободен сам да избира и да взема решения за живота си.
Децата се учат на “ние”-мислене.	Децата се учат на “аз”-мислене.
Различни правила за “нас” и “тях”.	Еднакви правила за всички.

Поощряват се избягването на конфликти и поддържането на хармонията в общността.	Поощряват се изграждането на собствено мнение и откритото му изразяване.
Булките трябва да са по-млади, работливи, послушни и непорочни; младоженците трябва да са по-големи.	Няма предопределени критерии за избора на брачен партньор; въпрос на личен избор е.
Грешките водят до <i>срам</i> пред групата и до “с какви очи ще гледам хората?”.	Грешките водят до <i>вина</i> и загуба на самоуважение пред самия себе си.
Хората са по-интровертни.	Хората са по-екстравертни.

Според този критерий **България е колективистична страна**, а Германия – индивидуалистична. За колективистичните държави са характерни тесните, дългосрочно-ориентирани взаимоотношения, обвързване на индивида с групата-семейна или социална. Според Хофстеде в колективистичните култури още от раждането си индивидът принадлежи към различни сплотени групи и общества, както и големи фамилии, от които не може да се отдели. Тези групи осигуряват защита и принадлежност в замяна на безпрекословна лоялност. В този смисъл думата колективизъм няма политическо значение, акцентът е поставен върху групата, а не държавата. Лоялността в колективистичните култури е от първостепенна важност и може да омаловажи други социални правила и регулации. При колективистичните култури основните ценности са: сигурност, дълг, вътрешногрупова хармония, йерархия, сътрудничество и емоционална зависимост (Гарванова, М., Трансформация в ценностите на съвременния българин, “За буквите – О писменехъ“, С., 2013) При индивидуалистичните култури съществува слаба взаимосвързаност между отделните хора - от всеки се очаква да се грижи сам за себе си или за непосредственото си обкръжение. В колективистичните общества грешките водят до срам и загуба на достойнство (The Hofstede Centre <http://geert-hofstede.com/>).

2. Висока срещу ниска властова дистанция

Малка властова дистанция	Голяма властова дистанция
Неравенството е неприемливо – всички трябва да имат равни права.	Неравенството се счита за естествено – по-силният има повече права.
Шефовете са по-демократични.	Шефовете са по-автократични.
Ръководна позиция и властта се дават според способностите и качествата.	Властта идва по наследство, от личната харизма, и от излъчването на сила.
На привилегиите и на символите на висок статус не се гледа с добро око.	Използването на привилегии и на символи за власт и статус е популярно.
Учениците имат свобода да говорят с	Формални отношения ученик – учител и

преподавателите като с равни.	спазване на йерархия.
Родителите третираат децата си като равни и обсъждат с тях различни теми.	Родителите изискват от децата си подчинение и им казват какво да правят.
Децата се държат с родителите и с другите възрастни като с равни.	Децата изразяват уважение към родителите и другите възрастни.
Скандалите водят до край на политическата кариера на политиците.	Скандалите са покриват и замесените политици запазват позициите си.
Подчинените са възнаграждават, когато проявят инициатива и предприемчивост.	Подчинените са супервизирани дали работят по правилата.

Според изследванията на Хофстеде **България е страна с висока властова дистанция**, а Германия с ниска властова дистанция. Високата властова дистанция означава, че неравенството се счита за нещо естествено – по-силният има повече права; йерархията се разглежда като израз на присъщите неравенства, наблюдава се централизация, подчинените очакват да им се казва какво да правят. Бившата ГДР също е под управлението на социалистическия режим, но в по-лека форма и Хофстеде не отчита разлики в този показател спрямо източната и западната част на Германия. Критерият „Децата се държат с родителите и с другите възрастни като с равни.“ за Германия се отнася и в реципрочен вариант: „Родителите третираат децата си като равни и обсъждат с тях различни теми“. Мнението на детето е търсено и уважавано в ежедневни ситуации, планиране на дейностите и избиране на начините за тяхното осъществяване. За съжаление в България като умерено властова държава „Родителите изискват от децата си подчинение и им казват какво да правят.“ По този начин способността на децата за анализиране и вземане на решения е ущетена и заменена от пасивно изпълняване на команди.

3. Избягване срещу толериране на несигурността

Избягване на несигурността	Толерантност към несигурността
Несигурността е заплаха, с която трябва да се преборим.	Несигурността е нормална страна от живота, която трябва да приемем.
Висок стрес и по-висока тревожност.	Нисък стрес и по-ниска тревожност.
Приемане на познати рискове; страх и безпокойство при непознати ситуации.	Чувство на спокойствие в ситуации на неопределеност и непознати рискове.
Това, което е различно, по-често се възприема като опасно.	Това, което е различно, по-често поражда любопитство.
Семейният живот е стресов.	Семейният живот е спокоен.

Изследванията сочат по-висок процент на хора, които се чувстват нещастни.	Изследванията сочат по-висок процент на хора, които се чувстват щастливи.
Учениците предпочитат структурирано учене и получаване на отговори.	Учениците приемат ситуации с отворен край и имат готовност за дискусии.
По-малко иновации.	Повече иновации и експерименти.

Според тези показатели **България е силно избягваща несигурността страна.** Държавите с висока степен на избягване на несигурността поддържат непоклатими система от вярвания и поведение и са нетолерантни към нетрадиционното поведение и новите идеи (<http://geert-hofstede.com/bulgaria.html>). Още Т. Панов казва, че българинът „**никога не се решава на риск.** Няма у него оная висша инициатива и творческа предприемчивост, които са могъщият фактор, що движи културата напред.“ (Панов, Т., Психология на българския народ, С., 1914). Германия е умерено избягваща несигурността държава. В някои отношения българските родители често проявяват чертите на култура със силно избягване на несигурността – едно от първите неща, които децата се научават да разграничават е разликата между „опасно“ и „безопасно“, между „мръсно“ и „чисто“. Същевременно родителите са по-склонни да реагират емоционално, когато децата се изцапат (Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind, McGraw-Hill, 1997). Докато в Германия и много Западноевропейски и Северни държави децата са оставяни свободно да се цапат, да лежат на земята, да се мокрят (въпреки суровия климат) и да джапат в локви, у нас подобно поведение е недопустимо и следват наказания, силни емоционални изблици и повишаване на тон от страна на родителите. Ето защо се допуска, че това е културно обусловено поведение, а не базирано на реални рискове за здравето на децата. “Послушанието, прилежанието, чистотата и потискането на емоциите са в основата на традиционното ни възпитание.“ (Генов, Ю., Защо толкова малко успяваме, Сиела, 2004, с.426).

4. Дългосрочна срещу краткосрочна времева ориентация

Краткосрочна ориентация	Дългосрочна ориентация
Усилията са насочени към близкото бъдеще – те трябва да донесат сравнително бързи резултати.	Усилията са насочени към по-далечно бъдеще – постоянството ще доведе до бавни резултати.
Парите повече се харчат.	Парите повече се пестят.
На брака се гледа като на морален ангажимент.	На брака се гледа като на прагматично уреждане на нещата.
Ако А е вярно, то противоположното В е грешно.	Ако А е вярно, то противоположното В също може да е вярно.

Аналитично мислене.	Синтетично мислене.
Комуникация с нисък контекст.	Комуникация с висок контекст.
Хората се гордеят със страните си.	Хората се учат от другите страни.
Хората проявяват повече гордост.	Хората проявяват повече скромност.

България и Германия са култури с **дългосрочна ориентация във времето**. Това измерение описва как всяко общество поддържа връзка със своето минало, докато се справя с предизвикателствата на настоящето и бъдещето и как обществата приоритетизират тези две екзистенциални цели. Стойностите, свързани с дългосрочната ориентация са пестеливост и постоянство, а с краткосрочната ориентация са уважение към традицията и социалните задължения, както и защитата на човешкото достойнство. Като общества с прагматична култура и в двете държави хората вярват, че истината зависи в голяма степен от контекста, ситуацията и времето.

5. Задоволяване срещу съдържаност

Задоволяване	Ограничаване
Хората се чувстват по-щастливи.	Хората се чувстват по-нещастни.
Хората имат чувство за контрол над собствения живот и свобода на избор.	Хората имат по-слабо чувство за контрол над живота си.
Ценят се почивката и приятното прекарване на свободното време.	На времето за почивка не се придава толкова голяма важност.
Отдава се по-голямо значение на това да имаш приятели.	На приятелството се отдава по-малко значение.
По-малко се пести.	Пестеливостта е важна.
Повече хора са оптимисти и имат положителна нагласа към живота.	Повече хора са песимисти и имат цинична нагласа за живота.
По-вероятно е човек да запомни положителните емоции.	По-малко вероятно е човек да запомни положителните емоции.
Повече хора се чувстват здрави.	По-малко хора се чувстват здрави.
Има повече екстраверти.	Има повече интроверти.
Хората са по-активно заети със спорт.	По-малко хора спортуват.

България е силно ограничаваща се култура. Германия е ограничаваща се култура. Ограничаващите се култури имат тенденцията към цинизъм и песимизъм. Хората от тази категория са склонни да вярват, че действията им са ограничени от социалните норми и смятат, че задоволяването на собствените нужди е нередно. Възпитаването в алтруизъм (готовност безкористно да се действа в полза на другите, като се пренебрегват личните интереси, смята се за традиционна добродетел в много култури и религии) е типично за колективистичните култури, то се смята за добродетел, но е и характерна особеност на „отровната педагогика“. В теорията за авторитарната личност Фром определя безропотното страдание като висша добродетел. (Иванов, И., Педагогическата власт на учителя, Аксиос, Ш., 1995).

Параграф 4.2. разглежда други теории, свързани с националните особености в контекста на възпитанието: 2.1. Теория за авторитарната личност

Някои особености на семейното възпитание, обусловени от културните характеристики на българските родители могат да бъдат обяснени чрез **теорията за авторитарната личност**. Т. Адорно (Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D.J., Sanford, R. N. (1950). The Authoritarian Personality. Norton: NY.) и сътрудниците му посочват няколко компонента на теорията – ориентация към покорство, конвенционаизъм, авторитарна агресивност, твърдост в убежденията, нетърпимост към слабостта (своя и чужда), силна склонност към наказанията, мнителност и прекомерно уважение към властта. **Авторитарната личностна структура произлиза пряко от начина на социализация на индивида в семейството и образователните институции.** (Иванов, И., 1995). Авторитарността се свързва едновременно с покорството спрямо авторитети и стремеж за подчинение и господство над другите. В **параграф 4.2.2.** се анализират културните различия според теорията на Тромпенаарс и Хемпдън-Търнър (Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (1997) Riding the Waves of Culture.).

Известна концепция за доминиращите ценностни ориентации в дадена национална култура правят Ф. Тромпенаарс и Хемпдън-Търнър. Теорията е сред водещите крос-културни изследвания като дефинира 7 измерения на организационната култура, според националните и културни особености. Анализира се връзката на измерението за **външен и вътрешен локус на контрола**, което изразява степента, в която индивидите вярват, че могат да контролират и променят средата, в която живеят, и връзката му с възпитателните модели и родителски стилове. **Моделите на възпитание в семейството дефинират външен или вътрешен локус на контрол** на детето в зависимост от съответния родителски стил. *Авторитарният родителски стил*, свързан с високата степен на контрол и взискателност възпитават личност с *външен локус на контрола*, а *либералният*, характеризиращ се с ниска степен на контрол – с *вътрешен*. Вътрешно насочените култури ценят директните заповеди, а външно насочените – имат проблем с чуждия авторитет. Гражданско общество се гради успешно, ако преобладаващата част от индивидите са с вътрешна локализация на контрола. В България „преобладават индивиди с външна локализация на контрола.“ (Генов, Ю., Организационна и национална култура, КУРС PSY 465, НБУ). Бе посочено, че според теорията за самодетерминацията необходимостта от автономия и вътрешен локус на контрол са ключови за благополучието на личността. Моделът на Тромпенаарс и Хемпдън-Търнър посочва култури с *последователно*

и култури със *синхронно време* (Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (1997) *Riding the Waves of Culture.*) в зависимост от ориентацията им във времето:

Култури ориентирани към миналото – виждат бъдещето като повторение от предишни събития и опитности. Преобладаващата част от българското население е насочена към миналото.

Култури ориентирани към настоящето – не отдават особено значение на миналото или бъдещето. Индивидите са фокусирани върху ежедневния живот.

Култури ориентирани към бъдещето – фокусирани са върху бъдещите перспективи и не отчитат миналото като значимо за бъдещите събития. Планирането е основна дейност в тези култури (Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (1997) *Riding the Waves of Culture.*).

Параграф 5. прави преглед на съвременните тенденции в семейното възпитание. 5.1. Особенности на съвременното общество, влияещи върху семейното възпитание

Разглеждат се подробно тенденциите свързани със съвременния начин на живот, влияещи върху семейното възпитание. В последните години на глобализация на бизнеса, технологичен прогрес и информационна пренаситеност начинът на живот в различните европейски държави придобива все по-сходни културни особености. В глобален план в съвременния свят съществуват някои тенденции, които трансформират семейната структура и роля: „повишена физическа и социална мобилност сред членовете на семейството и между поколенията; миграция и релокация; международни бракове; демографска трансформация, обусловена от застаряване на населението; намалена плодовитост, късни бракове и късно раждане; културни промени в ценностите относно ролята на половете, родителството и социо-емоционалните потребности на децата; нарастващи стойности на женската работна заетост и еманципация; повишаване в броя на разводите и броя на самотните родители (Gubhaju, B & Eng, L 2011, 'How Fares the Family? Resilience and Transformation of Families in Asia', *Marriage and Family Review*, vol. 47, no. 8, pp. 505-510.).

Параграф 5.2. Съвременни родителски стилове

Анализират се съвременните родителски стилове:

- **Родителски стил „хеликоптер“** (терминът е въведен от Хайм Гинот през 1969), среща се и под името „родител булдозер“ – това е родител, който е прекалено фокусиран върху детето си (Daitch, C., *Anxiety Disorders: The Go-To Guide for Clients and Therapists*, W. W. Norton & Company, 2011); (Dunnewold, A., *Even June Cleaver Would Forget the Juice Box*, HCI, 2007).
- **„Инстинктивен“ родителски стил** – този родителски стил не би следвало да бъде класифициран като самостоятелен „стил“, тъй като той изразява родителско поведение, възприето от собствените родители и е различен за различните семейства.
- **Позитивно родителство** – този стил е изграден върху стабилни семейни принципи.
- **„Привързано“ родителство** (от англ. *attachment*) – този стил се основава на изграждането на силна емоционална връзка родител-дете.
- **Нежно** (от англ. *gentle*) **родителство** – включва отглеждане на децата с доброта и уважение, с акцент върху естествените потребности, като удължаване на възрастта за

кърмене (Cortes, Denise. "8 Controversial Parenting Styles." BabyCenter Blog. N.p., 17 Aug. 2012. Web. 18 Apr. 2014.).

- **Егалитарен родителски стил** – предоставя избор на детето, което му създава усещане за демокрация, като цялото семейство работи в тандем като един отбор, с честни и справедливи правила и регламент.
- **Свободно родителство** – подобно на егалитарното предоставя свобода на децата, но повече се доближава до либералното и дори неангажираното, отхвърлящо родителско поведение. Предоставя голяма автономия и отговорности на децата.
- **Нарцистични родители** - родители с нарцистично разстройство (Meyers, S., Narcissistic Parents' Psychological Effect on Their Children, Psychology Today, May 1, 2014).
- **Токсични (отровни) родители** - родители, чието отрицателно поведение вреди на развитието на детето.
- **Духовно родителство** – предоставя възможност на детето да изгради собствените си вярвания, на базата на личностното му развитие; набляга на духовни ценности, насърчава развитие на тясна връзка с Бог и използва методи за възпитание за хармоничен живот.
- Родителство **базирано на вярата** – стил диктуван от религиозните вярвания и учения, които родителите изповядват, базиран върху моралните ценности.

Параграф 5.3. анализира влиянието на семейната структура върху възпитанието.

Особеностите на семейното възпитание и взаимоотношенията между родители и деца се детерминират и от състава и структурата на семейството, като основа на „системата от фамилни интеракции (качествени характеристики)“ (Пенев, Р., Теория и технология на семейното възпитание, Втора част, Веда-Словена-ЖГ, 2013, с.15). Разгледани са често срещаните в България и Германия типове семейна структура („**основното**“/“**нуклеарно**“, „**разширено**“ и „**голямо**“ **семейство**) и влиянието им върху детето. Анализират се три вида структура на семейството и възпитанието на децата в зависимост от релацията „власт-подчинение“: **Традиционно** (патриархално); **Детоцентрично**; **Съпружеско** (демократично); Разглежда се **ролята на майката и ролята на бащата във възпитанието и други фактори, определящи възпитателните модели и усвоения родителски стил.**

„Идеалното семейство“ според изследванията на В. Овчинникова се разпределя в три основни групи: „**Мъж, жена и деца**“ – преобладаващ структурен модел в детските рисунки; „**Родител-Дете**“ и „**Мъж-Деца-Жена**“ (Пенев, Р., Теория и технология на семейното възпитание, Втора част, Веда-Словена-ЖГ, 2013, с.18). **Конструкцията „Мъж-Деца-Жена“ е най-малко предпочитания структурен модел, но е характерна традиционна структура за „православното семейство, намерила отражение при социализма, а и в наши дни.“** (Пак там).

В параграф 6. се обръща внимание на **особеностите на психо-социалното развитие на детето от предучилищна възраст в условията на съвременната социална реалност.**

Разглежда се фундаментално значение на периода на предучилищното детство за психическото развитие на личността. Нарушенията в процеса на развитие могат да повлияят **капацитета на детето в когнитивно отношение**, умението му да усвоява

знания и да общува през целия живот. Разглежда се **Теорията за привързаността** (Bowlby, J. (1969). Attachment and loss: Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.) **като ключова за развитието на индивида**. Анализират се научните изследвания относно теорията за привързаността на Дж. Боулби, психологическият термин „депривация“ и методиката за оценка на привързаността на М. Ейнсуърт (Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum.), обособени е четири типа детска привързаност:

- Тип „А“ – „индиферентна“, „ненадеждна привързаност“ или „ненадеждно-избягваща привързаност“.
- Тип „В“ – „надеждна привързаност“.
- Тип „С“ – „ненадеждно-афективна“, „манипулативна“ или „двойствена привързаност“.
- Тип „D“ – „деорганизирана неориентирана привързаност“

Наблюдава и „симбиотичен“ тип привързаност.

Проучена е литературата, свързана с **родителската привързаност в зависимост от културните особености**

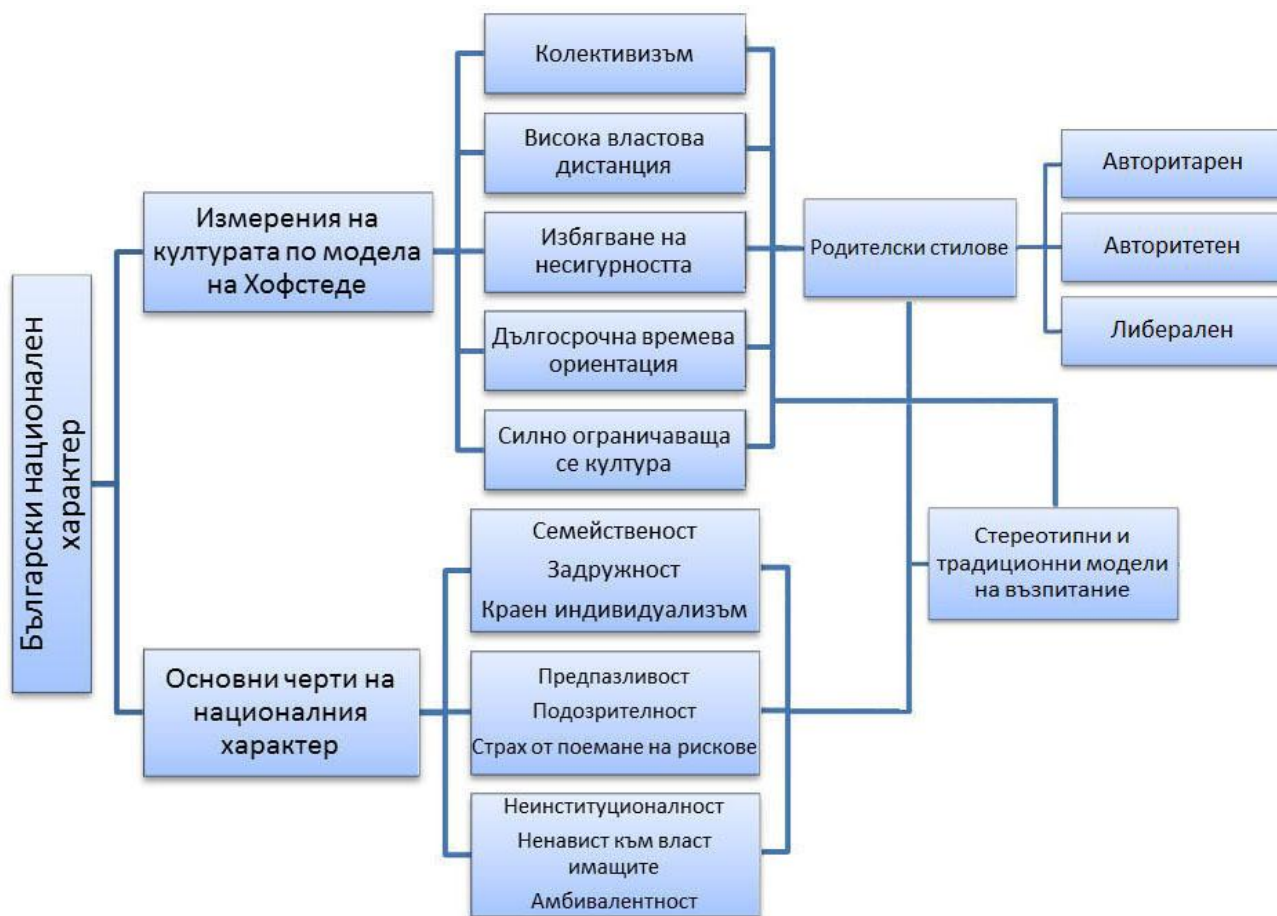
Актуалността на настоящия дисертационен труд и изпълнението на поставените цели изискват ясно диференциране на специфичните **особености на съвременното дете** и тенденциите в неговото развитие в контекста на конкретната ни епоха, разгледани в **параграф 6.2.** Изследват се характеристиките и проблемите на децата на новото време. Описана е типологията на детско поведение, според цвета на аурата. Терминът „индигови“ деца е въведен от Н. А. Тап (Tappe, N.A., Understanding Your Life Through Color, Aquila Libris Publishing Compa (2009)). М. Блекбърн Лоузи (Блекбърн Лоузи, М. Децата на новото време, Хермес, С., 2009) е сред водещите автори изследващи параметрите на т.нар. „нови“ деца. Разгледани са специфичните особености на „индиговите“ и „кристалните“ деца, описани от Д. Върчу и анализирани от Р. Пенев (Пенев, Р., Теория и технология на семейното възпитание, Втора част, Веда-Словена-ЖГ, 2013, с.163).

3.2. ГЛАВА ВТОРА. ТЕОРЕТИКО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ И ОРГАНИЗАЦИОННИ ПАРАМЕТРИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Във втора глава на дисертационния труд се представят параметрите на изследването. Главата е организирана в две части. В първата част (**параграф 1. до 3.**) се описват **цели, задачи, хипотези и методи на изследването, критерии и показатели**. Разработен е **въпросник за измерване на родителски стил и дименсии**. Във втората част на главата е направен **сравнителен анализ на моделите на възпитание в България и Германия**.

За целите на настоящото дисертационно изследване е разработена матрица за влиянието на измеренията на културата върху възпитателните модели. Матрицата използва пет от дименсиите на културата по модела на Хофстеде и съответните им отражения върху възпитателните модели.

Фигура 1. Схематично представяне на връзката между националния характер, измеренията на културата, културните и възпитателните модели.

В параграф 2. са представени **критерии и показатели на изследването.**

Таблица 1. Измерения на културата по модела на Хофстеде и техните показатели в контекста на възпитанието.

Критерии:	Показатели:
Колективизъм	Децата се учат на “ние”-мислене.
	Конформно поведение
Висока властова дистанция	Грешките водят до <i>срам</i> пред групата
	Йерархична структура на отношенията родител-дете и учител-дете
	Родителите изискват от децата си подчинение и им казват какво да правят.
	Децата изразяват уважение към родителите и другите възрастни. Не се държат като с

	равни.
Избягване на несигурността	Важно място във възпитанието заема поддържането на чистота и безопасност.
	Висок стрес и по-висока тревожност.
	Семейният живот е стресов.
	Предпочита се структурирано учене и получаване на отговори.
	Залага се на сигурното, различно по-често се възприема като опасно. Приемане на познати рискове; страх и безпокойство при непознати ситуации.
Дългосрочна времева ориентация	Възпитателните цели се поставят с оглед на дългосрочната перспектива. Предварително се мисли за предстоящите етапи от детското развитие, вместо да се наблегне на настоящите.
	Хората проявяват повече скромност/по-малко гордост
	Синтетично мислене.
	Пестеливост.
Сдържаност/ нисък индекс на задоволство	Хората имат по-слабо чувство за контрол над живота си.
	Повече хора са песимисти и имат цинична нагласа за живота.
	По-малко вероятно е човек да запомни положителните емоции.

В дисертационния труд се използват следните **методи**:

- Теоретично проучване – проучване на български и чуждестранни научни източници, нормативни документи;
- Сравнителен анализ (на семейните и образователните модели в България и Германия за установяване на културно детерминирани закономерности при възпитанието);
- Съдържателен анализ и синтез;
- Анализ на вторични статистически данни;
- Анкетното проучване (изследване на родители);
- Наблюдение;
- Анализ на статистически данни; Използва се дисперсионен анализ.

Статистически методи

Статистическите методи, използвани за статистическа обработка на данните са:

1. **T-test** – за установяване на статистически значими различия между групите на респондентите по значими демографски фактори като пол, където групите са само две.
2. **Дисперсионен анализ (ANOVA - ANalysis Of Variance)**, който изучава влиянието на една или няколко групиращи променливи върху една количествена :
  - a) за установяване на статистически значими различия между групите на респондентите по значими демографски фактори като възраст, образование, местожителство, местораждане, където групите са повече от две.
  - b) за установяване на ефекта от взаимодействието на независимите променливи (отделните дименсии на родителския стил) по отношение на зависимата променлива
3. **Алфа на Кронбах (Cronbach's alpha)** – за установяване коефициента на вътрешна консистентност на скалите.

Изследваните лица са на възраст между 18 и 45 години от София, Варна, Бургас и други населени места на територията на България, както и българи, живеещи в чужбина. В проучването участват 101 респондента.

Параграф 3.2. описва параметрите на **Въпросника за измерване на родителски стил и дименсии**

Целта да изследването е да се установят преобладаващите родителските стилове у нас за доказване на **Подхипотеза 2**, а именно, че в България, като колективистична държава с висока властова дистанция и висок индекс на избягване на несигурността (по теорията на Хеерт Хофстеде) преобладават в голяма степен елементи от традиционно-патриархалното възпитание, характеризиращи се с висока степен на контрол, някои от които често нямат положително възпитателно въздействие върху съвременното дете.

Въпросникът е конструиран с 68 въпроса за измерване на родителски стил и 10 въпроса за установяване на демографски характеристики на изследваните лица: пол, възраст, семейно положение, местожителство, местораждане, степен на завършено образование, брой деца в семейството, пол и възраст на децата. **Родителският стил е измерен с въпросник на К. Робинсон, К. Харт и сътрудници (Robinson, C.C., Mandlaco, B., Olsen, S.F., & Hart, C.H. (2001). The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire. In B.F. Perlmutter, J. Touliatos, & G.W. Holden (Eds.) Handbook of Family Measurement Techniques: Vol. 3. Instruments and Index (pp. 319- 321). Thousand Oaks: Sage.) за измерване на родителски стилове и дименсии (Parenting Style and Dimensions Questionnaire (PSDQ)) с 62 въпроса и 6 въпроса от въпросник на Харт, Робинсон и сътрудници (Hart, C.H., Nelson, D., Robinson, C.C., Olsen, S.F., McNeilly-Choque, M.K. (1998). Overt and relational aggression in Russian nursery-school-age children: Parenting style and marital linkages. Developmental Psychology, 34, 687-697) за Психологически контрол/Въпросник за свръхпокровителство поведение у родители (Psychological Control/Over-protecting Parenting Questionnaire).** Въпросникът на Робинсон и сътрудници за измерване на родителски стилове установява измерва основните три глобални родителски стила, концептуализирани от Д. Баумринд – **авторитарен, авторитетен и либерален. Авторитетният стил** включва четири субскали оценени с 27 айтема: 11 айтема за топлота и отдаденост (например осигурява на детето похвала, утеха и съчувствие), 7 айтема за

аргументиране/разяснение (например обяснява на детето, защо е важно да се спазват правилата), 5 айтема за демократично отношение (например позволява на детето да участва в развитието на семейните правила) и 4 айтема за добродушен/отстъпчив (например, спокоен и търпелив с децата).

Авторитарният стил включва четири субскали оценени с 20 айтема: 4 айтема за вербална враждебност (например повишава глас, когато детето е непослушно), 6 айтема за физически наказания (например, пляска детето, когато се държи лошо), 6 айтема за липса на обяснения; наказания (например прилагане на наказание при неподчинение, без да даване на обяснение на детето) и 4 айтема за ръководене/командване (например критикува детето, за да го накара да се подобри).

Либералният (отстъпчив) стил включва три субскали оценени с 15 айтема: 6 айтема за липса на последователност в мисленето (например заплашва детето с наказания, но не ги изпълнява), 4 айтема за игнориране на лошо поведение (например позволява на детето да се държи лошо без да бъде наказано) и 5 айтема за самоувереност (например смята, че е трудно да се дисциплинира/накаже детето си).

Параграф 4. поставя началото на втората част от втора глава, в която се представя същност и съдържание на сравнителния анализ между моделите на възпитание в България и Германия

Параграф 4.1. разглежда Културно-исторически аспекти на моделите на възпитание в България и Германия

Параграф 4.1.1. разглежда Културно-исторически аспекти на семейните модели на възпитание в България

Традиционно-патриархалният тип семейство доминира в нашата култура в исторически план. Основна възпитателна цел е „уважение към авторитета на възрастните“, а търсеното възпитателно влияние е „изискване на подчинение и ориентация към семейния дълг“ (Пенев, Р., Теория и технология на семейното възпитание, Втора част, Веда-Словена-ЖГ, 2013, с.17). В резултат на този модел на авторитарно възпитание децата „лесно усвояват традиционните норми, но изпитват трудности във формирането на собствените семейства“. Съществува „липса на инициативност и гъвкавост в общуването“ (пак там.). Патриархалното семейство обединява най-малко три поколения. Някои основни характеристики на традиционно-патриархалният тип семейство в исторически план са авторитарен тип баща, изискващ пълно и безпрекословно подчинение; многочислен брой деца в семейството; възпитаване в страхопочитание към възрастните; включване на децата в работата и задълженията на родителите, свързани с прехраната и материалното благополучие, опазването на рода и здравето. Строгите морални догми и обичаи ограничават свободната воля, правото на избор и самостоятелното вземане на решения от подрастващите. Ценностната система във възпитателните ориентации на българина е представена в синтезиран вид от народните поговорки и пословици „Доброто име трябва да се спечели“, „Езика си късай, лоша дума не казвай“, „Човек за едната си чест живее“, „Доброто всеки цени“ и др. (Василева, С., Семейството и приобщаването на детето към общочовешките нравствени ценности, В: Съвременна детска градина, УИ „Св. Климент Охридски“, 1995). Поведението е ръководено от традициите и волята на патриархалния

баща. Възпитателните методи са изискване, заповед, авторитет, изпитание, убеждение, поощрение и наказание. Съществува доминиране на мъжа над жената и на родителя над детето. „Българския национален характер има по-голямо количество елементи, остатъци от патриархално-традиционния начин на живот, от родово-общинния манталитет, от фолклорно-хуманитарните епохи, отколкото в националните характери на развитите съвременни нации.“ (Драганов, М., Българино, бди. Изрезки за българския национален характер, Институт по социология – БАН, 2003).

За ефективно дефиниране на закономерностите при формирането на националните особености, традициите и парадигмите в моделите на възпитание извършено разглеждане на ключови периоди в българската история.

Параграф 4.1.2. разглежда **културно-историческите аспекти на семейните модели на възпитание в Германия** и ключови моменти в немската история, които оказват влияние върху културните традиции и устройството на живота и променят и формират възгледите.

В миналото, както у нас, така и в Германия е властвал патриархалния тип семейство. Възпитаване в страхопочитание към възрастните, включване на децата в семейните задължения, свързани с прехраната и материалното благополучие, опазването на рода и здравето са сред основните параметри на възпитателния процес. Възпитателни цели са традиционни ценности като послушание и подчинение; честност и чистота/хигиена.

В **параграф 4.1.2.1.** се описва **промяната във възпитателните цели в обществото и между поколенията в Германия.** Заключение от изследването е, че се наблюдават положителни тенденции във възпитателните методи и във възпитателните резултати.

За установяване на различие във възпитателните модели в системата на предучилищното образование, оказващи влияние върху формиране основите на националния характер в предучилищна възраст се разглеждат **културно-исторически и съвременни аспекти на предучилищното образование в България и Германия.**

В **параграф 4.4.** е направен **анализ на често използваните от родителите фрази в българския и немския език.** Майчиният език е значим социален фактор. Национална култура формира свой собствен модел на света, който се реализира чрез езика като система от културни кодове (Русев Р., Петрова Р., Мийдър В., Бхуванесвар Ч., Трендафилова П., Костова В., Бараков Вл., Недкова Е., Свободова И., Шаховски В., Тупикова Н., Дачева Св. В огледалния свят на езика и културата//За концептите сърце/душа/ум във фразеологичната семантика на българския език като отражение на националната ни менталност. Русе, ЛЕНИ-АН, 2007, стр. 257). Комуникативната компетентност се съотнася към разглеждане на езиковите и социалните структури. Езикът е “уникален архив на историческата памет на народа”, пресъздава вярно начина му на живот, вярванията, психологията, морала му, нормите на поведение (Кошарная 2002: Кошарная, С.А. Миф и язык: опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира. Белгород, 2002). Езикът съдържа в закодиран вид социалната принадлежност на семейството, отразявайки културното и образователното ниво на родителите. Б. Ангелов посочва, че „врзката „комуникация – език” опосредства процеса на взаимодействие

между социалните феномени и индивидите, защото и двете съставни части на тази връзка са специализирани системи за обмен на информация между социалните структури“ (Ангелов, Б., Комуникация, език, изкуство и образование в специалността „Педагогика на масовата и художествената комуникация”, Реторика и комуникации, електронно научно списание – ISSN 1314-4464). Направеният анализ разкрива, че и в двата езика съществуват негативни, „отровни фрази“, често предавани между родители и деца чрез традициите и стереотипите на поведение и несъзнателно пресъздавани от всяко следващо поколение.

В параграф 4.5. е направен **Анализ на пословици и поговорки в българския и немския език.** Етнолингвистиката е наука насочена към народните стереотипи, предоставящи достъп до „фолклорната“ картина на света. Г. Волков (Волков, Г., Етнопедагогизация современного воспитания, Мир образования, 1997) посочва няколко средства на народната педагогика, за установяване на специфичните културни особености, влияещи върху възпитателните възгледи и модели: пословици и поговорки, приказки, народни песни и гатанки. **Пословиците и поговорките са израз на народната мъдрост. Наред с традициите те са средство за предаване на знания и опит от едно поколение на друго.**

Съществуващите в българския език пословици и поговорки, могат да бъдат **класифицирани по измеренията на културата на Хофстеде** според посланието, което носят: Колективизъм; Дългосрочна ориентация; Нисък индекс на задоволство; Избягване на несигурността; Висока властова дистанция. Разглеждат се пословици и поговорки, изразяващи **основни черти на националния характер: Мнителност и недоверие; Черногледство и песимизъм; Класово разделение; Недоверие към властта; Завистливост и лукавост;**

3.3. ГЛАВА ТРЕТА. МОДЕЛ ЗА АДАПТАЦИЯ ПРИ ПРЕХОД ОТ СЕМЕЙНА В ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА В БЪЛГАРИЯ И ГЕРМАНИЯ

Трета глава анализира процеса на адаптация при преход от семейна в образователна (институционална) среда в предучилищна възраст, използваните модели за адаптация в България и Германия и психологическите параметри на процеса. Целта е доказване на **Подхипотеза 3**, а именно, че прилагането на модел за адаптация при прехода от семейна в институционална образователна среда, базиран на предимствата на Берлинския модел за адаптация, приспособен към условията в нашите предучилищни заведения, би имал положителен ефект върху психо-социалното развитие на децата. **Социализацията** е процес на приобщаване на индивида към обществото; процес на усвояване на културата и процес на образование. Преходът от семейната в образователната среда е ключов за правилната социализация на индивида. Начинът за неговото осъществяване се определя от специфичните особености и нагласи на една култура и детерминира поведението на личността в обществото.

Параграф 1. разглежда **ключовите моменти за адекватна и здравословна социализация.**

Анализирано се: изследвания на Центъра за детско развитие към Харвардския университет (Center on the Developing Child, Harvard University, <http://developingchild.harvard.edu/>) върху влиянието на стреса в периода на предучилищното детство върху конгнитивните и

поведенческите умения на децата; психолоическите параметри на прехода от семейната в институционалната среда на детските заведения и процеса на адаптация.

Параграф 2. описва **управлението на процеса на адаптация и елиминирание на рисковете от токсичен стрес в Германската система на предучилищно образование** и по-конкретно **Берлинския модел за адаптация** (Das Berliner Eingewöhnungsmodell) (Braukhane, K., Knobloch, J., Das Berliner Eingewöhnungsmodell – Theoretische Grundlagen und praktische Umsetzung) и произлизащият от неговата теоретично-практическа основа **Мюнхенски модел за адаптация** (Das Münchener Eingewöhnungsmodell) (Winner, A. Das Münchener Eingewöhnungsmodell – Theorie und Praxis der Gestaltung des Übergangs von der Familie in die Kindertagesstätte).

Берлински модел за адаптация е включен в Каталог с национални критерии за педагогическо качество в детските заведения (Dittrich, K., Groot-Wilken, B., Sommerfeld, V., Pädagogische Qualität in Tageseinrichtungen für Kinder: Ein nationaler Kriterienkatalog, Beltz, 2003), част от Националната инициатива за качество в системата на Институциите за дневна грижа за децата („Nationale Qualitätsinitiative im System der Tageseinrichtungen für Kinder“ (NQI)) от 1999 година. Берлинският модел полага теоретичните основи и указания за практическо изпълнение на процесите на плавна и ефективна адаптация и социализация на детето при преход от семейна в образователна (институционална) среда. Моделът, създаден от Х. Левен, Б. Андреас и Е. Хедервари, се базира върху Теорията за привързаността на Дж. Боулби. Берлинският модел предлага концепционална рамка за реализиране на вълнуващия и понякога болезнен процес на адаптация. Централно място заема детето – неговите строго индивидуални потребности определят темпото и спецификата на процеса.

Разгледани са етапите, в които е организиран Берлинският модел:

- Три-дневната първа фаза
- Първи опити за раздяла
- Продължителност на адаптацията
- Фаза на стабилизиране
- Заключителна фаза
- Приключване на адаптацията

Мюнхенският модел за адаптация, разгледан в **параграф 2.2.** се основава върху резултатите от научно изследване под ръководството на проф. Куно Белер от Своборния университет в Берлин, проведено между 1987 и 1991 г. и е доразвит през следващите години в теорията и практиката. Под ръководството на Белер се осъществява проект с програмно име „Проектомодел за ранна интервенция в периода на ранното детство в подкрепа на млади семейства във възпитателните процеси, опосредствана от педагогическата квалификация на детските ясли“ (Beller, K. E. (1994): Eingewöhnung: Eine Unterstützung aller daran beteiligten Personen. In: Landeshauptstadt München (LHM); Sozialreferat (Hrsg.): Modellprojekt Frühförderung von Kleinstkindern durch Unterstützung junger Familien bei der Erziehungsaufgabe und durch pädagogische Qualifizierung von Krippen. Abschlussbericht Projektteil C: Zusätzliche Intensivierung der Elternarbeit in der Krippe.

München), който се имплементира като стандарт за качество в почти всички детски ясли в Мюнхен. Полезни педагогически практики са внедрени и развити в дневния режим на детските ясли, апробирани и теоретично обосновани, оценени и документирани. Моделът е силно повлиян от подхода Реджо Емилия, според който родителите са важен елемент, партньори в образованието, които взимат активно участие в обучението на детето.

Параграф 3. анализира Управление на процеса на адаптация в България.

В България няма установен единен модел за плавна, здравословна и ефективна адаптация при преход от семейна в институционална среда. Ръководството на всяко ОДЗ и ЦДГ самостоятелно решава модела, по който децата ще се адаптират. За целите на изследването на процеса на адаптация у нас е направено проучване с онлайн анкетна форма, в което се включиха 20 държавни и частни детски заведения от София и страната. Резултатите показват, че дори в частните детски градини детето се запознава с материалната база, учителките и другите деца едва в първия ден на посещението си в заведението. Детето влиза в непознато помещение с непознати хора.

Направено е **наблюдение на процеса на адаптация към институционална среда на деца между 13 и 25 месечна възраст и наблюдение на деца на 3-годишна възраст при постъпване в детска градина.**

Проведеният от М. Ейнсуърт (Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Erlbaum.) експеримент „Непозната ситуация“ включва деца на възраст между 12 и 18 месеца. При него детето и майката прекарват заедно известно време, в което то да свикне с непознатата обстановка. В нашите държавни предучилищни заведения няма практика детето да свикне с помещението в присъствието на майката. Може да го разгледа единствено заедно с учителя, който за него е непознат. При изследване на процеса на адаптация бяха наблюдавани децата при постъпване в столично ОДЗ. Наблюдавани са 10 деца на възраст между 13 и 27 месеца. **Само две от тях не проявяват силни признаци на тревожност и страх.**

Параграф 3.3. описва авторски модел-проект за адаптация в условията на българските предучилищни заведения

В България организация на процеса на адаптация съвместно с родителите по моделите на германската система се смята за невъзможен за приложение в нашите условия от повечето директори на ОДЗ и ЦДГ, поради, което провеждането на експеримент за внедряване на Берлинския модел за адаптация в някои базови детски градини на територията на град София не бе позволено с мотивите, че е невъзможно прилагането му в нашите условия.

За целта се взимат някои положителни елементи, които биха имали приложение у нас. Важен елемент от осъществяването на проета е създаването на информираност и мотивация у родителите, учителите и директорите на детски заведения.

В модела за организация на процеса на адаптация от семейната в институционалната среда на предучилищните заведения използваме условно някои от етапите посочени в интегрирания модел „детска градина-училище“ за гарантиране на иновационни форми на преход към първи клас, посочени от Д. Гюров (Гюров, Д.,

Педагогическо взаимодействие. Иновационен модел за изграждане на единна педагогическа система „Детска градина – училище“, 2006, с. 222):

1. **Пространство на преход** – „транзитно“ пространство към детската градина или ясла. Място за срещи на родители и деца, с цел децата да се запознаят; детето да свикне с присъствието на другите деца от групата в сигурната среда на майчиното/бащиното обкръжение. Време за посещение на сградата, двора и помещението на групата с родител преди стартиране на поетапния прием. Прекарване на време в помещението на групата заедно с майката в присъствието на учителките.
2. **Пространство на комфорт** – форми за активно общуване при раздяла. Детето да бъде „поето“ от педагог, който да го увлича в интересни дейности, които да създадат позитивно емоционална нагласа.
3. **Пространство за подпомагане** – сътрудничество между родители и педагози. Съвместна работа за минимизиране на стреса от прехода. Запознанство и социализация между децата от бъдещата група. Създаване на приятелства в присъствието на родителите.
4. **Пространство за корекционни мероприятия** – предварително да се установи типа привързаност на всяко дете. Децата с тревожна и „ненадеждно-афективна“ привързаност да бъдат включени в специален модел на адаптация съгласно Берлинския модел.

Основен фактор, показващ важността на процеса на адаптация при преход от семейство към детска градина е значението на некогнитивните компетентности за когнитивните умения и за хармонично развитие на личността в периода на предучилищното детство. **Параграф 3.3.1. анализира значение на некогнитивните компетентности за когнитивните умения и за хармонично развитие на личността в периода на предучилищното детство.** Социално-емоционалните умения, придобити в детската градина подпомагат възможностите за учене, свързани с академичния и когнитивния растеж. Съответно когнитивната функция е в основата на уменията, необходими за социално-емоционалната компетентност (Blair, C. (2002). School readiness. Integrating cognition and emotion in a neurobiological conceptualization of children's functioning at school entry. American Psychologist, 57, 111–127.).

2.4. ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

В четвърта глава е направен анализ на резултатите от проведеното проучване на родителските стилове и дименсии и качествен анализ на културно детерминирани показатели на поведението на родители и деца.

Параграф 1. анализа резултатите от проведеното проучване на родителските стилове и дименсии. Статистическият анализ показва, че преобладаващите родителски стилове са **авторитарен и авторитетен**, характеризиращи се с висока степен на контрол. **Нито едно от изследваните лица не спада към либералния стил.** Не е установено статистически значимо различие при дименсиите структура и хаос, нито в зависимост от родителския стил, нито в зависимост от демографските показатели.

Наблюдава се статистически значимо различие в зависимост **от пола на родителя**. Половата принадлежност оказва влияние и върху двата доминиращи стила и дименсиите топлота, отхвърляне, подкрепяне на автономността и принуда. По-голям процент от мъжете спадат към авторитарния стил. Жените имат по-високи показатели за дименсиите топлота и подкрепяне на автономността, мъжете – за отхвърляне и принуда.

Не може да се заключи, че **възрастта на родителите** оказва значително влияние върху възприетия родителски стил, тъй като показателите на различните възрастови групи варират. **Семейното положение** оказва влияние върху авторитарния родителски стил, като той е с най-висок процент при двойките, съжителстващи си без сключен граждански брак, следвани от родителите без партньор. Междугрупови различия според семейното положение се наблюдават и при дименсиите топлота, отхвърляне и принуда.

Установено е наличието на статистически значими различия в зависимост **от степента на завършено образование** при авторитарния и авторитарния родителски стил и при дименсиите топлота и принуда. При анализ на резултатите според пола, се оказва, че образованието не е фактор за възприетия родителски стил при жените. При мъжете се наблюдава съществена разлика между степента на завършено образование и възприетия бащин родителски стил. Повече от половината от мъжете със средно образование спадат към авторитарния стил – 58,3%, а при мъжете с висше и полувисше образование делът е 7,8%. Следователно степента на завършено образование оказва влияние само при мъжете.

Местораждането и местожителството също оказват влияние върху стиловете и дименсиите. След направен Хи-квадрат анализ за установяване на взаимовръзка между половата принадлежност и месторождението се установява, че при жените мястото на раждане не е фактор за възприетия майчин родителски стил, а при мъжете се наблюдава съществена разлика между родителите от провинцията и тези от столицата. 100% от мъжете от София спадат към авторитарния родителски стил. Подобни са и резултатите по **местожителство** – този демографски фактор също оказва влияние само върху резултатите на мъжете. По-високи стойности имат мъжете от провинцията и при дименсиите отхвърляне и принуда и по-ниски при топлота и подкрепяне на автономността. Българите, живеещи в чужбина имат най-положителни резултати по четирите дименсии топлота, отхвърляне, подкрепяне на автономността и принуда.

Броят на децата в семейството, както и техния пол и възраст също оказва влияние върху стиловете и дименсиите. Най-положителни резултати има при родители с едно дете до 3 години, когато полът е момиче, следвано от едно момче, момче и момиче, две момчета и две момчета. Дименсиите отхвърляне и принуда се наблюдават с най-висока стойност в групата 4-7 годишните деца, както и авторитарният родителски стил.

При направено интервю с някои от участниците в анкетата те признават, че някои от **отговорите, които са дали отразяват представата им за това какво трябва да е поведението им, а не реалното им поведение**. Това явление се дължи на феномена конформизъм, който бе посочено, че е характерен за нашето колективистично общество.

В **параграф 2**, на четвърта глава е направен **качествен анализ на културно детерминирани показатели в поведението на родители и деца**. Анализира се **родителската реакция на негативни детски емоции в зависимост от културните**

особености на нацията. А. С. Морис, Л. Суей и Л. Стайбърг (Morris, A. S., Cui, L., & Steinberg, L. (2013). Parenting research and themes: What we have learned and where to go next. In R. E. Larzelere, A. S. Morris, & A. W. Harrist (Eds.) *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development* (pp. 35-58). Washington, DC: American Psychological Association Press.) посочват, че родителският стил е свързан с емоционалното развитие на детето чрез родителската отзивчивост към детските емоции, изразяването на емоции от родителите, както и на цялостния емоционален климат на връзката родител-дете. Обект на изследване са два аспекта: **родителската реакция към негативните емоции на децата и семейното взаимодействие.**

Както родителският стил е устойчив показател за връзката родител-дете, така и родителската реакция на негативните детски емоции се смята за устойчива във времето (Eisenberg, N., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Guthrie, I. K., Murphy, B. C., & Reiser, M. (1999). Parental reactions to children's negative emotions: Longitudinal relations of quality of children's social functioning. *Child Development*, 70, 513-534.) (Fabes, R. A., Poulin, R. E., Eisenberg, N., & Madden-Derdich, D. A. (2002). The Coping with Children's Negative Emotions Scale (CCNES): Psychometric properties and relations with children's emotional competence. *Marriage & Family Review*, 34, 285-310.).

Направен е анализ на изследвания на изследователи с областта, сред които:

- ⇒ Р. А. Фейбс и сътрудници (Fabes, R. A., Poulin, R. E., Eisenberg, N., & Madden-Derdich, D. A. (2002). The Coping with Children's Negative Emotions Scale (CCNES): Psychometric properties and relations with children's emotional competence. *Marriage & Family Review*, 34, 285-310.) изследват връзката между отзивчивия родителски контрол и родителската реакция на негативните емоции на децата.
- ⇒ Г.Л. Трофам и сътрудници (Topham, G. L., Hubbs-Tait, L., Rutledge, J. M., Page, M. C., Kennedy, T. S., Shriver, L. H., & Harrist, A. W. (2011). Parenting styles, parental response to child emotions, and family emotional responsiveness are related to child emotional eating. *Appetite*, 56, 261-264.) установяват, че авторитетния родителски стил, измерен с помощта на PSDQ (Robinson, C. C., Mandlco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H. (2001). The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ). In B. F. Perlmutter, J. Touliatos, & G. W. Holden (Eds.), *Handbook of family measurement techniques: Vol. 3. Instruments & index* (pp. 319-321). Thousand Oaks: Sage.), е в негативна корелация с минималната и наказателна родителска реакция и устойчиви подскали.
- ⇒ А. Айтън (Altan-Aytun, O., Yagmurlu, B., & Yavuz, H. M. (2013). Turkish mothers' coping with children's negative emotions: A brief report. *Journal of Child and Family Studies*, 22, 437-443.) изследва реакцията на турски майки към негативните емоции на детето. Реакцията се свързва с четири измерения: индукция, топлина, изискване на подчинение и наказание.

Анализират се резултатите от изследвания върху **родителската реакция на негативни детски постъпки в зависимост от културните особености на нацията и влиянието на социалните и културните фактори на средата върху личностните характеристики на майката.** Разгледани са изследвания на Л. А. Кларк, Г. Кочанска и Р. Реди (Clark, L., A., Kochanska, G., Ready, R., (2000) Mothers' personality and its interaction with child temperament as predictors of parenting behavior., *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000, Vol.

79, No. 2, 274-285), **М. Гуван, С. М. Перес и Х. Бийби** (Gauvain, M., Perez, S. M., & Beebe, H. (2013). Authoritative parenting and parental support for children's cognitive development. In R. E. Larzelere, A. S. Morris, & A. W. Harrist (Eds.) *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and 62 discipline for optimal child development* (pp. 211-233). Washington, DC: American Psychological Association Press.), **Епщайн, Болдуин и Бишъп** (Epstein, N. B., Baldwin, L. M., & Bishop, D. S. (1983). The McMaster Family Assessment Device. *Journal of Marital and Family Therapy*, 9, 171-180.) и др. Идентифицирани са четири аспекти на семейното взаимодействие, които могат да бъдат концептуално и емпирично свързани с родителските стилове или моделите на поведение, отражение на родителски стилове: **разрешаване на проблеми, комуникация, емоционална отзивчивост и емоционално анагжираност**. Тези модели са културно обусловени.

В заключение е направен анализ на **различията във възпитателните резултати от различните родителски стилове в зависимост от културните особености на нацията**.

В изследване, обхващащо 116 семейства Х. Келър и сътрудници (Keller, H., Yovsi, R., Borke, J., Kartner, J., Jensen, H., & Papaligoura, Z. (2004). Developmental consequences of early parenting experiences: self-recognition and self-regulation in three cultural communities. *Child Development*, 75(6), 1745-1760.) се установява връзка между родителските практики на бебета на 3-месечни възраст и самоидентификацията и саморегулацията им на възраст между 18 и 20 месеца. Изследването показва, че **културните различия имат влияние както върху формирането на родителските стилове, така и върху резултатите в развитието на децата**. Те установяват, че при децата, принадлежащи към различни култури положителното развитие на **саморегулацията и самоидентификацията** се свързва с различни родителски стилове.

4. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

4.1. ИЗВОДИ

На базата на извършеното мащабно проучване на специфичните измерения на нашата култура, особености на националния характер и тяхното отражение върху родителските стилове и модели на възпитание в семейната и образователната среда се извеждат следните изводи:

1. В условията на глобализация в европейското социокултурно пространство се наблюдава промяна в традиционните модели на възпитание и стереотипи на поведение на българските родители посредством културното взаимодействие. Все повече възпитателни методи са повлияни от западната култура.
2. Преобладаващите родителски стилове в България са авторитетен и авторитарен, характеризиращи се с висока степен на контрол. Липсата на родители с преобладаващ либерален стил, доказва наличието на висока степен на контрол в поведението на българските родители. Този фактор е културно детерминиран от индекса на висока властова дистанция, характерен за България.
3. Статистически се доказва, авторитарният стил се проявява в по-висока степен при мъжете, което показва останки от традиционно-патриархалното възпитание.
4. Статистически се доказва, че демографските показатели оказват влияние само върху възприетия родителски стил при мъжете. Най-голяма е разликата в родителския стил на

бащата в зависимост от месторождението, местожителството и степента на завършено образование.

5. Традиционните модели на възпитание и стереотипи на поведение на българските родители, предавани от едно поколение на друго се наблюдават в по-висока степен в провинцията – в средните и малките населени места, като тяхното разпространение се поддържа от явлението конформизъм.

6. Амбивалентността на българския национален характер се вижда в противоречивите, взаимноизключващи се модели на родителско поведение, съчетаващи останки от традиционно-патриархалното възпитание и модерните западни тенденции.

7. Традиционните модели на възпитание и стереотипи на поведение на българските родители се проявяват „скрито“ на подсъзнателно ниво и се прилагат непреднамерено. На съзнателно ниво много родители имат модерни концепции за възпитанието, но несъзнателно повтарят моделите на своите родители и техните родители.

8. Високата степен на контрол се наблюдава и у педагозите в условията на детските градини и яслени групи. От една страна тя е повлияна от големия брой деца и високите изисквания за когнитивно развитие.

9. Образователната система на предучилищното образование има предимства спрямо немската по отношение на учебното съдържание и подготовката на децата за училище. Трябва да се обърне специално внимание на процеса на социализация и в частност адаптацията при преход от семейна в образователна институционална среда; на емоционалното благополучие и удовлетворение на децата.

Обобщава се наличието на няколко стереотипа на поведение, свързани с възпитанието:

Стереотип 1: Детерминиран е от **колективистичния характер на нацията**. Възпитателните цели се определят от доминиращите в социалната среда нагласи. Поведението на родителите се свързва с групов конформизъм, избягване на конфликти и адаптиране на собственото мнение към мнението на групата. Съответно послушанието и подчинението към чуждата воля са възпитателна ценност, тъй като опосредстват хармонични отношения с околните, от което произлиза и вторият стереотип.

Стереотип 2: Детерминиран е от **високата властова дистанция**. Съществува йерархия в отношенията между родители и деца. Децата трябва да слушат, да се подчиняват и да уважават възрастните. В Германия като страна с ниска властова дистанция болшинството родители третират децата си като равни и съответно децата се държат с родителите и с другите възрастни като с равни. Това не изключва отношението на уважение. Традицията у нас свързва уважението към по-възрастните с по-ниско йерархично ниво. Високата властова дистанция обуславя неравенството да се счита за естествено – по-силният има повече права. Този стереотип се наблюдава във висока степен в образователната среда, от една страна поради необходимостта за спазване на дисциплина в големите групи от 30 деца, а от друга е остатък от миналото, когато авторитарното отношение учител-дете/учител-ученик се считаше за естествено.

Стереотип 3: Детерминиран е от високия индекс за избягване на несигурността. **Възпитателните подходи се базират върху осигуряване на безопасност, а възпитателните цели се свързват с изграждане на предпазливо и внимателно**

отношение към околния свят и поведение на избягване на рисковете. Изразява се в прекомерна загриженост, тревожност и възискателност от страна на родителите. Избягват се ситуации, в които детето може да се изцапа, да падне, да се намокри и т.н. Родителската реакция при тези ситуации е силно емоционална. На падането не се гледа като на естествен процес, свързан с развитието на детската физика, а като на инцидент, чието случване обезателно е трябвало да се предвиди от детето и да се избегне. Използваната езикова фраза е „Защо не внимаваши!“ Най-често чуваната родителска реплика е „Ще паднеш!“, която може да действа и като самореализирано се пророчество по теорията на Р. Мъртън (Merton, R., *Social Theory and Social Structure*, New York: The Free Press, 1968). За разлика от нас в Германия и северно европейските страни се смята, че това са естествени за децата процеси. Дж. Зигфридсен, педагог в горска детска градина в Дания казва: „Важно е децата да се научат да са мокри, да им е студено и да се справят с това“ (Тодорова, Л., *Горските детски градини на Дания*, <http://www.dnevnik.bg/> 07.03.2016). Поведението на избягване на несигурността, се проявява чрез страха от провал и безпокойството при непознати ситуации, избягване на рискове, непознатото се възприема като опасно.

Стереотип 4: Детерминиран е от **ниския индекс на задоволство**, за който е характерно, че хората имат по-слабо чувство за контрол над живота си. **Това обуславя и възпитателните модели и подходи – децата трябва да свикват с трудностите на живота от малки.** Тези модели и подходи определят и другите показатели за този индекс: „по-малко вероятно е човек да запомни положителните емоции“, „хората се чувстват по-нешащни“, „повече хора са песимисти и имат цинична нагласа за живота“, „по-малко хора се чувстват здрави“, „има повече интроверти“ и „по-малко хора спортуват“. Стремешът към постижения и самореализация са занижени. Хората от тази категория (ниския индекс на задоволство) са склонни да вярват, че действията им са ограничени от социалните норми и смятат, че задоволяването на собствените нужди е нередно. Това е типична черта на българския национален характер – вечното негодувание, че някой е виновен за личните нещастия на индивида. Чрез стереотип 4 родителите и учителите предават тези негативни тенденции на следващите поколения.

4.2. ПРЕПОРЪКИ

1. Некогнитивните и социалните умения имат огромно значение за развитието на личността и за когнитивните умения. Поставянето на акцент в нормативните документи върху психичното здраве и не-когнитивното и емоционалното развитие на децата от предучилищна възраст би имало положителни резултати, тъй като нашите културно детерминирани възпитателни модели не оказват положително влияние върху тях.

2. Процесът на адаптация при преход от семейна в институционална среда е ключов за психо-социалното развитие на личността. Неговото усъвършенстване би довело до положителни резултати в психо-социалното развитие на индивидите в детството и през целия живот. Елеминирането на токсичния стрес в детството води до положителни резултати по отношение за развитието на личността.

3. Осъзнаването на културните ни особености, които имат негативно възпитателно въздействие би имало положителни резултати за децата относно личностната им реализация в зряла възраст и развитието на социална отговорност, психологическа

саморегулация, стремеж към постижения, самодетерминация и най-вече усещането за щастие и удовлетвореност от живота.

5. ПРИНОСИ

1. Обстойно е проучена чуждестранна литература и е направен теоретичен анализ на влиянието на културните особености върху моделите на възпитание.
2. Установено е влиянието на конкретни измерения на културата и основни черти на българския национален характер върху възпитателните модели и родителски стилове.
3. Анализирани са възпитателните резултати върху децата от прилагането на характерните за нашата култура възпитателни модели. Констатирани са закономерности при поставянето на възпитателните цели в зависимост от социокултурните изисквания на средата у нас и съответните възпитателни резултати.
4. Статистически се доказват преобладаващите родителски стилове и влиянието на демографските фактори върху тях.
5. Направен е подробен анализ на управлението и процеса на адаптация според Берлинския модел за адаптация на Германската предучилищна система.
6. Разработен е авторски модел-проект за организация на процеса на адаптация за елиминиране на токсичния стрес, на базата на предимствата на германския модел и адаптиран към нашите условия.
7. Изследването обединява подходи и теоретични постановки от различни области на научната дейност, поради наличието на пряката им или косвена връзка с възпитанието на деца в предучилищна възраст в контекста на националните и културни особености. За установяването на специфичните възпитателни модели, подходи и практики е направен качествен анализ, чрез теоретичните и/или аналитични методи на народопсихологията, културологията, психологията на развитието, културната и социалната антропология, социологията, социалната психология, етнопедагогиката, лингвокултурологията и социалната културология.
8. Това е първото изследване за България на родителските стилове в предучилищна възраст, в контекста на българския национален характер и съотнесено към конкретните културни измерения на българската нация. Подобни изследвания са правени за различни колективистични държави (например Гърция, която има сходни показатели на тези на България по изследванията на Хофстеде и непосредствена географска близост) и индивидуалистични държави. Всички изследвания посочват влиянието на културните особености върху възпитателните модели и практики и родителските стилове.
9. Изведени са изводи за моделите на възпитание, родителски стилове и скритите зад тях културни и национални особености, които са основа за по-нататъшни изследвания.

6. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ДОКТОРАНТА

1. *Андонова, Д.*, Организация на процеса на адаптация в детските заведения в периода на ранното и предучилищно детство. В: VI национална конференция по предучилищно образование „Водим бъдещето за ръка“, Варна, 2013; с.63-65
2. *Андонова, Д.*, Традиционни, исторически обусловени модели на възпитание в съвременната социална реалност. В: Научна конференция с международно участие „Знанието – традиции, иновации, перспективи“, Бургас, 2013; с. 424-431
3. *Андонова, Д.*, Използване на иновативни технологии за психолого-педагогическите изследвания. В сп. Образование и технологии, брой 4/2013, Научно-практически форум "Иновации в обучението и познавателното развитие", Бургас, 2013; с.42-47
4. *Андонова, Д.*, Предизвикателства и проблеми на педагогическото взаимодействие в съвременната социална реалност. В: VIII национална конференция по предучилищно образование „Водим бъдещето за ръка“, Плевен 2015; с.291-293
5. *Андонова, Д.*, Психосоциално развитие на детето в съвременните условия на предучилищното образование. В: Международна конференция на младите учени, Пловдив 2015;